

KIM BOGOOK

A si-dzso és a haiku

A világ egyik legnagyobb kulturális ünnepeként számon tartott Frankfurti Nemzetközi Könyvvásárnak 2005-ben Korea volt a díszvendége, s ez a meghívás kiváló alkalmat nyújtott a koreai irodalom terjesztésére, valamint ahhoz is hozzájárult, hogy számos intézmény felkészüljön a koreai irodalom bemutatására. Az összesen 25 millió dolláros költségvetésből 3 millió dollárt költöttek egy olyan könyvlistára, amely azon 100 koreai mű címét tartalmazza, melyeket érdemesnek tartanak más nyelvekre lefordítani. Meglepő viszont, hogy a felsorolt könyvek és a bemutatott 62 író és költő egyike sem képviseli a koreaiak által oly kedvelt si-dzso (시조, 時調) műfajt, noha a si-dzso kb. 1500 éves múltra tekint vissza¹ és a mai napig is igen produktív. A si-dzso globalizációja kapcsán gyakran szóba kerül a haiku (하이쿠, 俳句) is, amely a monogatari (이야기, 物語, legismertebb a *Gendzsi regénye*) és a noh (노, 能) mellett az egyik legismertebb japán irodalmi műfaj.

Ebben a kis dolgozatban a si-dzso és a haiku összehasonlításával, valamint a si-dzso globalizációjának lehetőségével kívánok foglalkozni.

A si-dzso

A si-dzso eredete igen vitatott kérdés. Egyes elméletek szerint a kínai írásjelekkel megfogalmazott szövegek olvasásakor használt képzőkből, ragokból vagy jelekből származik (한시현토체설, 漢詩懸吐體說), mások szerint a népdalra vezethető vissza (민요기원설, 民謠起源說). E két fő vonulat mellett számos egyéb elmélet is született, mégis, azért támogatják a Silla-kori Hjang-gá-ban gyökerező változatot, mert a si-dzso 3 sorához hasonlóan néhány Hjang-gában is előfordul a 3 stanzás költészeti forma. A Go-rja-kor (고려, 高麗) közepén a Go-rja-dzsáng-gá (고려장가, 高麗長歌) stanzája szétvált, ezáltal is továbbformálva a si-dzst, végül pedig a Go-rja-kor végére 3 versszakos 12 soros formát öltött. Sokan úgy vélik, hogy ebben az időszakban született meg a si-dzso tényleges formája. Emellett a Csang-gu-yang-an (청구영언, 靑丘永言)² című antológiában a Go-gu-rja-kori (고구려, 高句麗) Ül-Phá-Szo (을파소, 乙巴素), a Bek-Dzse-kori (백제, 百濟) Szang Csung (성충, 成忠) és a Go-rja-kori Csö Csung (최충, 崔沖) műveit is a si-dzso kialakulásához szokták kötni, ám nem valószínű, hogy ténylegesen ők írták a nekik tulajdonított műveket. Azonban a Go-rja-kor végén alkotó Ú Ták (우탁, 禹倬), Yi Dzso-Njan (이조년, 李兆年), Yi Báng-Uan (이방원, 李芳遠) és Dzsang

* Köszönettel tartozom HUFs egyetemen dolgozó Kovács Sándor tanár úrnak, aki nagy türelemmel és segítséggel korrigálta az írásomat, mint mindig.

¹ A si-dzso eredete vitatott ugyan, de a legelfogadottabb elmélet szerint a Sil-lá-kori (신라, 新羅) Hjang-gá-ból (향가, 鄉歌) származik. A legrégebben íródott és máig fennmaradt Hjang-gá a Szadong-jo (서동요, 馨童謠), amely i. sz. kb. 599-ben született.

² 1728-ban ártírt si-dzso gyűjtemény. A legrégebbi, si-dzsóról szóló, máig fennmaradt költészeti antológia.

Mong-Dzsu (정몽주, 鄭夢周) si-dzsói mostanáig fennmaradtak, s az általuk képviselt műfaj a Dzso-szan (조선, 朝鮮) dinasztia idején élte virágkorát. A Dzso-szan dinasztia korai időszakából Dzsang Csal-t (정철, 鄭澈), Yun Szan-Do-t (윤선도, 尹善道) és Bák In-Ró-t (박인로, 朴仁老), a dinasztia középső szakaszából pedig Huáng Dzsín-Í-t (황진이, 黃眞伊) emelhetjük ki mint reprezentatív si-dzso költőket. Az 1592-től 1598-ig zajló Im-Dzsín-Ve-Rán (임진왜란, 壬辰倭亂)³ után elterjedt elbeszélő irodalmi formával együtt a si-dzso is hosszabbá vált. A Dzso-szan-kor közepe óta rengeteg si-dzso született, de még ennél is jelentősebb fejlemény az, hogy a si-dzsók mellett számos költészeti gyűjtemény is napvilágot látott. A dinasztia végéig kb. 5500 verset írtak, s ezen művek híven tükrözték a koreai gondolat- és érzésvilágot. Az 1920-as években a KAPF (조선프롤레타리아예술가동맹, Koreai Művészek Proletariátus Szövetsége, Korea Artista Proleta Federatio – eszperantó, röviden: KAPF, 카프) mozgalomával szemben Csö Nám-Szan (최남선, 崔南善) és Yi Guang-Szu (이광수, 李光洙) a Nemzeti Irodalmi Mozgalomban (국민문학운동, 國民文學運動) játszottak főszerepet. Leglényegesebb tevékenységük a si-dzso újjáélesztésére (시조부흥운동, 時調復興運動) irányult, igyekezetüket azonban nem koronázta siker. A si-dzso sokféle alakban a mai napig kedvelt műfaj Koreában, azonban tagadhatatlan, hogy egyre inkább háttérbe szorul, mind író-, mind pedig olvasótáborra rohamosan apad.

A haiku

A haiku kezdetét többnyire a Meiji-kori Masaoka Shiki (正岡子規) munkásságával szokták összekötni, de természetesen Masaoka Shiki előtt is létezett a haikuhoz hasonló műfaj, melyet például az Edo-korban haikai-nak neveztek, ami a haikaii láncversnek” (하이카이의 연가, 俳諧はいかいの連歌, haikainorenga) a rövidítése⁴, és ezen a versformán alapult.

Mint köztudott, a haiku más nyelvekre való fordítása már a 19. század végén elkezdődött, ezáltal a műfaj nemzetközileg is ismertté vált. Az igazi áttörést nyugaton azonban az 1910-es évek jelentették, a haiku ugyanis hatással volt az imagizmusra⁵, melynek fő alakjai között olyan művészeket említhetünk, mint T. E. Hulme vagy Ezra Pound, akinek 1914-ben megjelent, *Egy metróállomáson* (*In a Station of the Metro*) című két sorból álló verse is nyilvánvalóan a haiku hatását tükrözi. Nemcsak az imagisták, hanem Rilke-től Octavio Pazig sokan mások is ihletet merítettek a haikuból. Közülük is érdemes kiemelni Allen Ginsberget, Gary Sherman Snydert és a Nobel-díjas Czeslaw Miloszt. Így elmondhatjuk, hogy a haiku globalizációjának már több mint 100 éves múltja van, és napjainkban több mint 50 országban kb. 2 millióan élvezhetik ezt a versformát.

³ Az 1592-ben Toyotomi Hideyoshi (豊臣秀吉, 豊臣秀吉) által vezetett, Dzso-szan dinasztia elleni japán invázió 1598-ig, 7 évig tartott, és Japán ez alatt az idő alatt kétszer indított támadást. De a Dzso-szan hadsereg, főleg a szabadcsapatok erős ellenállása és később a Dzso-szan felé irányuló kínai támogatás segítségével elérte, hogy végül visszavonuljon a japán hadsereg. Ezt a háborút Japánban Bunroku-Keichonoeki-nek (文禄-慶長の役), Kínában pedig Wànli Cháoxiǎn zhī yí-nak 朝鮮之役 hívják. Mindkét elnevezés ugyanazt jelenti, mint koreaiul Im-Dzsín-Ve-Rán.

⁴ A haikut eredetileg hokkunak nevezték, ami annyit jelent, hogy egy renga, illetve láncvers első sora. Ez a haiku előfutára, átmenet a vaka (와카, 和歌) és ez utóbbi között. A haiku akkor született, amikor a láncvers első sora önálló életet kezdett élni. (Toszihiko és Todzso Izucu, 2. o.)

⁵ Nemcsak a haiku, hanem a francia szimbolista költészet és a kínai vers (한시, 漢詩) is nagy szerepet játszott ebben a költészeti mozgalomban.

Felmerül tehát a kérdés, hogy mi teszi a haikut világszerte ennyire népszerűvé? Miben rejlik fennmaradásának és töretlen sikerének titka?

Az imagisták a haiku lényegét abban látták, hogy rövid és mély benyomást keltő. Barbara Ungar, aki tévesnek tartotta a haiku imagista felfogását, azt emelte ki, hogy a haiku tömör, tartózkodik a túlzástól, objektivitásra törekszik, s az alkotói folyamatból az olvasók is kivesszük a részüket. Joan Giroux viszont a tömörség mellett a zen (선, 禪) jelentőségét is hangsúlyozza a haikuban, és úgy véli, hogy a zen megértése nélkül a haiku is felfoghatatlanná válik⁶.

Természetesen nem lehet és szabad a si-dzso-t a haiku keretei között vizsgálni, és ez fordítva is igaz. Tehát a haikut sem szabad a si-dzso alapján értelmezni, ugyanis a közöttük lévő hasonlóság ellenére teljesen más kulturális és történelmi közegben születtek. Mégis érdekes az, hogy a fent említett, haikuhoz kapcsolódó megállapítások könnyen adaptálhatóak a si-dzso tulajdonságaira is. Nézzük meg tehát kontrasztív módszerrel e két műfaj jellemző vonásait!

A si-dzso és a haiku összehasonlítása

Formailag a si-dzso 3 sorból (장, 장章), 6 versmondattól vagy verssorból (구, 句), 12 verslábból (음보, 音步) és összesen kb. 43 szótagból (3/4/3/4/3/4/3/4/3/5/4/3), a haiku pedig pontosan 17 szótagból áll (5/7/5). Ezen felül a si-dzso utolsó sorának első verslába csak 3 szótagú lehet. A haiku esetén is van korlátozás, mégpedig az, hogy mindig szerepelnie kell benne egy évszakra utaló szónak (kigo, 季語) és ún. hasítószónak (kireji, 切れ字). Ezen formai különbségek tükrében úgy is mondhatjuk, hogy amíg a haiku egy ponthoz hasonlíthatóan fejezi ki a szerző elképzelését, addig a si-dzso vonal módjára teszi meg ugyanezt. Míg tehát a haiku esetén a külön pontok közötti üres teret vagy a pontot körülvevő teret az olvasók elképzelései és fantáziája tölti ki, addig a si-dzso a viszonylag magas szótagszámnak köszönhetően rávezeti az olvasókat a szerző által meghatározott, metaforák és szimbólumok segítségével kialakított 43 szótagból álló útra.

Azonban a két műfaj között igen sok hasonlóság is megfigyelhető. Először is mindkettő rövid és rímbe szedett. Annak ellenére, hogy a si-dzso több szótagból áll, mint a haiku, a korabeli, más térségekben virágzó műfajokhoz képest viszonylag rövid formájának tekinthető. A második hasonlóság az, hogy mind a haiku, mind pedig a si-dzso verses képzeteket igyekeznek tömöríteni. A si-dzso egy pillanatnyi őszinte érzést próbál kifinomult nyelvi keretbe foglalni, míg a haiku a nyelvi tömörség révén az olvasó figyelmét a meghatározó csendre irányítja. A harmadik hasonlóság pedig az lehet, hogy mindkét versforma népdalokból kölcsönözte az ütemét. A koreai népdalok ¾-es üteme beleolvadt a si-dzsoba, a haiku ritmusa pedig a vaka és renga 7/5-ös ütemét tükrözi. Végül fontos még megemlíteni a kínai versnek a haikura és a si-dzsoóra gyakorolt hatását is. A si-dzso esetében, mint már említettem, bár manapság tagadják azt, hogy a kínai versből származna, mégsem zárható ki annak hatása. A haiku még közelebb volt a kínai vershez, hiszen a fent említett vaka, a kínai verssel szemben „Yamato⁷ dala-ként (やまとうた)”született. Mégis elmondhatjuk, hogy alapvetően mindkét műfaj a kínai

⁶ Részletesen lásd Bark, 224-229. o.

⁷ Yamato Japán másik elnevezése. Japán történelmében az i. sz. 3. századtól a 8. század elejéig tartó időszakot Yamato-korszaknak nevezik.

verstől eltérően sajátos módon alakult és sajátos népi és kulturális hatásoknak megfelelően formálódik most is.

Néhány si-dzso bemutatása:

단심가
이 몸이 죽고 죽어 일백 번 고쳐 죽어
백골이 진토 되어 넋이라도 있고 없고
임 향한 일편단심이야 가실 줄이 있으라

정몽주 (1337–1392)

A hűség dala
A testem meghal, meghal, és százszor is újra hal.
Koponyám porrá válik, a lelkem is el-eltűnik.
Ám hűségem őiránta, ó hogyan is változna.⁸

Dzsang Mong-Dzsu (1337–1392)

까마귀 검다 하고 백로야 웃지 마라
겉이 검은들 속조차 검을 소냐
겉 희고 속 검은 이는 너뿐인가 하노라

이 직 (1362–1431)

Fehér Kócsag, ne nevesd ki a varjút, hogy fekete.
Külseje tényleg sötét, de vajon belül is az?
Meglehet, a te belsőd fekete, s csak tollaid hófehérek.⁹

Ri Dzsik (1362–1431)

산은 옛 산이로되 물은 옛 물이 아니로다
주야에 흐르니 옛 물이 있을손가
인걸도 물과 같도다, 가고 아니 오는 것은

황진이 (1506?–1567?)

A hegycsúcs mint száz éve; de a patak arcát váltja,
Tovább szalad, folyik egyre, habja helyett habja kél.
A férfi, mint a víz sodrása – Itt hagy minket, haza sose tér.¹⁰

Huáng Dzsín-I (1506?–1567?)

사랑 거짓말이 임 날 사랑 거짓말이
꿈에 뵈단 말이 그 더욱 거짓말이
날같이 잠 아니 오면 어느 꿈에 뵈오리

김상용 (1561–1637)

⁸ Kim Bogook és Budinszky Júlia fordítása.

⁹ Osváth Gábor fordítása.

¹⁰ Osváth Gábor fordítása.

Szeretni: hazug ige, szerelmed nem őszinte:
Ígérted, álomban látlak, hazugság az ígéreted,
Mindennap álmatlan vergődöm, hogy látnálak éjszaka?¹¹

Kim Száng-Jong (1561–1637)

Mint ahogy azt láthattuk, a si-dzso és a haiku közötti formai és tartalmi különbségek ellenére sok hasonlóság is található a két versforma között. Noha ezen hasonlóságok önmagukban nem biztosítják a si-dzso globalizációjának lehetőségét, mégis ráirányíthatják a figyelmet erre az egyre inkább feledésbe merülő műfajra. Komoly tudományos munka témája lehetne e hasonlóságok tükrében annak vizsgálata, hogy mennyiben lehetséges a si-dzso világszerte történő népszerűsítése. Koreában a si-dzso írása és tanulmányozása egyre inkább háttérbe szorul, pedig a belföldi aktivitás a si-dzso terjesztésének egyik nélkülözhetetlen alappillére lenne. A haiku viszont, Arthur Lloyd 1868-as fordítása óta, különböző fordítások révén folyamatosan jelen van a nemzetközi irodalmi köztudatban. Ami a si-dzsót illeti, elengedhetetlen, hogy ne csupán mennyiségi, hanem minőségi javulás is történjen az idegen nyelvre történő fordítás terén, ehhez pedig nélkülözhetetlen lenne a si-dzso formájának megfelelő fordításméletek tanulmányozása. Emellett nem elhanyagolható szempont az sem, hogy a haiku esztétikai szépsége mellett a '70-es években a japán állam is igen nagyban hozzájárult világszerte való elterjesztéséhez. Tehát elmondható, hogy a si-dzso esetén is komoly és szisztematikus támogatásra lesz szükség Korea részéről ahhoz, hogy végre elfoglalhassa az őt megillető helyet a világirodalmi rendszerben.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Albert, Sándor (2001) „Fordítható-e a haiku?”. In: *Új Dunatáj*. 6 évf. 2001/3.: 73–81. o.
- Bark, So-Hyun (2006) „Expression of Haiku and the Translation into Korea – Directionality of Translation into Korean Considering the Characteristics of 'Haiku'”. In: *Journal of the Society of Japanese Language and Literature, Japanology*. Vol. 35. (일본어문학 제35집, 日本語文學 第35輯): 224–229. o.
- Eco, Umberto és Le Comte Bogavac, Branka (1997) „A tudományos kíváncsiságról, a regényírás rejtelméről, a szavakról, a jelekről, a nevetésről, az életről és halálról” (Ford.: Karádi Éva). In: *Magyar Lettre Internationale*. 26. szám (1997, ősz): 10–13. o.
- Izucu, Tszihiko és Todzso (1991) „Haiku, az egzisztenciális esemény” (Ford.: Pálics Márta). In: *Új Symposion*. 1991/1–2. o.
- Lee, Do-Heum (2006) „A Comparative Study on the Aesthetics of Sijo and Haiku” In: *Korean Classical Poetry Studies*. Vol. 21. (한국시가연구 제21집, 韓國詩歌研究 第21輯): 139–183. o.
- Osváth, Gábor (2002) *Az öt barát éneke*. Budapest: Terebess Kiadó.
- Park, Young-Jun (2010) „Comparative study of Korean-Japanese short form poetries – focused on Sijo and Haiku” In: *Journal of the Studies on Sijo*. Vol. 32. (시조학논총 제32집, 時調學論叢 第32輯): 93–121. o.

¹¹ Osváth Gábor fordítása.